

Chamchalusi: The Well-Giving Doll in the Folk Culture of Behbahan

 Nahid Jafari Dehkordi¹

Received: Sep 08, 2025

Revised: Jan 06, 2026

Accepted: Jan 18, 2026

Abstract

Chamchalusi is a doll in the folk culture of the people of Behbahan, made from simple materials such as a wooden washing paddle, old cloth, or burlap. During periods of drought, young girls carried this doll and sang songs that imitated the sound of rain while asking people for help. Part of the donations was given to the needy, and another part, together with the doll, was offered to water as a votive gift. The purpose of this study is to examine the social, cultural, and religious meaning of the Chamchalusi doll and its role in the relationship between humans, nature, and water resources. Employing a descriptive–analytical approach and integrating both documentary and field research, this study examines the nature of the spiritual relationship constructed between water resources and the Chamchalusi doll in the rain-prayer ritual, and analyzes how these beliefs have shaped the everyday life of the people of Behbahan. The findings show that the rain-seeking ceremony of Behbahan, centered on the Chamchalusi doll, is an example of the blending of ancient, ritual, and religious beliefs with cultural and social dimensions. This ritual is rooted in ancient traditions and in the historical role of women in agriculture. Through the use of the doll and its symbolic offering to water, it seeks to establish a connection with nature and supernatural forces. The doll symbolizes collective need and the request for blessing, and the related rituals, such as carrying it by young girls or invoking sacred figures, strengthen social solidarity and collective participation. This symbolic offering reflects femininity, fertility, and the cycle of life. Unlike violent sacrificial practices, the Chamchalusi ritual represents a peaceful interaction between humans, nature, and supernatural forces, aiming to fulfill the community's shared desire for rainfall.

Keywords: Folk Culture, Chamchalusi Doll, Rain-Seeking Ritual, Behbahan.

1. Introduction

Chamchalusi is a doll in the folk culture of the people of Behbahan, made from simple

1. Assistant Professor, Handicrafts Department, Faculty of Arts and Human Sciences, Shahrekord University, Shahrekord, Iran.
Nahid.Jafari@sku.ac.ir

How to cite article:

Jafari Dehkordi, N. (2026). Chamchalusi: The Well-Giving Doll in the Folk Culture of Behbahan. *Journal of Ritual Culture and Literature*, 5(9), 199-222. doi: 10.22077/jcrl.2026.9554.1217

Copyright: © 2026 by the authors. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

materials such as a wooden washing paddle, old cloth, or burlap. During times of drought, young girls carried this doll and sang songs that imitated the sound of rain while asking people for help. Part of the offerings was given to the needy, and another part, together with the doll, was dedicated to water as a votive gift. Studying this ceremony not only helps preserve the cultural heritage of the Behbahan region, but also sheds light on aspects of social history, popular beliefs, and the relationship between humans and nature. This explains the necessity of the present research. The aim of this study is to examine the social, cultural, and religious meaning of the Chamchalusi doll and its role in connecting humans, nature, and water resources. Employing a descriptive-analytical approach and integrating both documentary and field research, this study examines the nature of the spiritual relationship constructed between water resources and the Chamchalusi doll in the rain-prayer ritual, and analyzes how these beliefs have shaped the everyday life of the people of Behbahan. Research on the Chamchalusi ritual of Behbahan is necessary because it is part of the region's intangible cultural heritage and is at risk of being forgotten. Studying it contributes to a better understanding of ancient beliefs, the role of women, and the symbolic relationship between humans and nature. In addition, this ritual has important social functions, such as strengthening social solidarity and creating collective hope during times of drought. Examining it can also help fill the existing research gap on local rituals in southern Iran.

3. Research Method

This study adopts a qualitative approach and uses descriptive-analytical methods to examine the cultural and social effects of rain-seeking rituals in fostering social solidarity and strengthening the relationship between humans and nature. From this perspective, the research is categorized as fundamental research. The statistical population of the study includes all dolls associated with the tradition of praying for rain in Iranian culture that are used in various regions of the country. Among them, the "Chamchalusi" doll from the culture of Behbahan has been selected purposively. The researcher has analyzed the rituals related to this tradition and the content of local songs from Behbahan by using documentary sources, field interviews, and direct observation.

4. Results

The rain-seeking ceremony in Behbahan, centered on the Chamchalusi doll, is a prominent example of the continuity and reinterpretation of ancient beliefs within the context of local culture, in which mythological, ritual, and religious elements are intertwined. This ritual has roots in ancient traditions related to agriculture, fertility, and the central role of women in interacting with land and nature, and it demonstrates how human societies, in the face of drought, use symbolic language to establish a connection with natural and supernatural forces. In this ceremony, women and girls create a simple doll from a wooden washing paddle and old cloth, symbolizing poverty, need, and collective hope. The practice of carrying the doll through neighborhoods by two girls wearing headscarves and holding a sieve, while singing songs that imitate the sound of rain ("noch noch"), not only expresses

a desire for rainfall but also strengthens social participation and solidarity. The collection of donations from households and the distribution of part of them among the needy gives the ritual a social function that extends beyond a purely religious practice. The offering of the doll and part of the donations to a well, a symbol in traditional beliefs representing the womb of the earth, femininity, fertility, and the connection between sky and earth—constitutes a form of symbolic and nonviolent sacrifice. This act reflects an animistic view of nature and a belief in the ability of natural elements to understand human wishes and respond to them. The presence of sacred and mythological names and figures in the songs transforms the Chamchalusi doll into a ritual intermediary between humans, nature, and divine forces. Overall, the Chamchalusi ritual, in addition to its spiritual and ceremonial functions, plays an important role in preserving social cohesion, fostering collective hope, and restoring the human relationship with nature in the difficult conditions of drought.

5. Discussion and Conclusion

The Chamchalusi doll, with its simple, faceless form, symbolizes a collective sense of need and a shared appeal for blessing. The act of fastening a belt around it signifies responsibility, solidarity, and the community's determination in confronting drought. The girls' procession of the doll, along with the use of tools such as a sieve, reinforces social cohesion, collective participation, and the dynamic relationship between humans and nature. The presence of sacred and ritual figures such as Shah Karbala, Esfandiyar, Qanbar, and Seyyed Alishah represents a form of "ritual substitution": these figures function as symbolic intermediaries who bridge the gap between human supplication and the actual descent of rain, fulfilling a meaningful symbolic role. The offering of the doll to the well, as a ritual and symbolic act, not only expresses reverence for and connection with nature, but also reflects profound themes of femininity, fertility, and the cycle of life. Unlike traditional violent forms of sacrifice, this ritual operates in a peaceful and symbolic manner, strengthening social solidarity and communal participation while demonstrating the vitality of local culture in responding to environmental and social challenges. Overall, the Chamchalusi ritual stands as a striking example of the interaction between humans, nature, and supernatural forces. Drawing on symbolic, mythic, and ritual elements, it gives tangible and cultural expression to the community's collective desire for rainfall and blessing.

چمچلوسی: عروسک هبه چاه در فرهنگ عامه مردم بهبهان

ناهید جعفری دهکردی^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۲۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۰/۱۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۱۷

چکیده

چمچلوسی عروسکی است در فرهنگ مردم بهبهان که از مواد ساده‌ای مانند چوب رخت‌شوی، پارچه‌های کهنه یا گونی ساخته می‌شود. در دوران خشک‌سالی، دخترکان با در دست داشتن این عروسک و خواندن ترانه‌هایی تقلیدی از صدای باران، از مردم درخواست کمک می‌کردند؛ بخشی از نذورات به نیازمندان داده می‌شد و بخش دیگر همراه با عروسک به آب هبه می‌شد. هدف این پژوهش بررسی معنای اجتماعی، فرهنگی و مذهبی عروسک چمچلوسی و نقش آن در ارتباط میان انسان، طبیعت و منابع آبی است. این مطالعه در صدد است با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی و ترکیب مطالعات اسنادی و میدانی به این سؤال پاسخ دهد که در فرآیند تمنای باران، میان منابع آبی و عروسک چمچلوسی چه ارتباط معنوی وجود دارد و این باورها چگونه در زندگی روزمره مردم بهبهان تأثیرگذار بوده‌اند؟ یافته‌ها نشان می‌دهند که مراسم باران‌خواهی بهبهان با محوریت عروسک چمچلوسی نمونه‌ای از هم‌آمیزی باورهای کهن، آیینی و دینی با ابعاد فرهنگی و اجتماعی است. این آیین، ریشه در سنت‌های باستانی و نقش زنان در کشاورزی دارد و از عروسک و هدیه آن به آب برای برقراری ارتباط نمادین با طبیعت و نیروهای ماورایی استفاده می‌کند. عروسک، نماد نیاز جمعی و تقاضای برکت است و آیین‌های همراه آن، مانند چرخاندن توسط دختران یا حضور شخصیت‌های مقدس، همبستگی اجتماعی و مشارکت جمعی را تقویت می‌کنند. این هدیه نمادین، بازتاب مادی‌نگی، باروری و چرخه زندگی است و آیین چمچلوسی، برخلاف قربانی‌های خشونت‌آمیز، با روشی صلح‌آمیز تعامل انسان با طبیعت و نیروهای ماورایی و تحقق خواسته جمعی برای نزول باران را نشان می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: فرهنگ عامه، عروسک چمچلوسی، آیین باران‌خواهی، بهبهان.

Nahid.Jafari@sku.ac.ir

۱. استادیار گروه صنایع دستی، دانشکده هنر و علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران.

ارجاع به این مقاله:

جعفری دهکردی، ناهید. (۱۴۰۵). چمچلوسی: عروسک هبه چاه در فرهنگ عامه مردم بهبهان. پژوهشنامه فرهنگ و ادبیات آیینی، ۵(۹)، ۱۹۹-۲۲۲. doi: 10.22077/jcrl.2026.9554.1217

مقدمه

ایران با پیشینه‌ای غنی از فرهنگ و تمدن، گنجینه‌ای از آیین‌ها و رسوم سنتی را در دل خود جای داده است. این آیین‌ها که در باورهای تاریخی، اجتماعی و مذهبی مردمان این سرزمین ریشه دارند در حفظ هویت فرهنگی و تقویت همبستگی میان نسل‌ها نقش مهمی ایفا می‌کنند. آیین‌های سنتی نه تنها بازتابی از شیوه زندگی و فرهنگ عامه مردم هستند، بلکه به عنوان سرمایه‌های فرهنگی و معنوی، مسیر ارتباط با طبیعت، جامعه و نیروهای ماورایی را روشن می‌سازند. یکی از ویژگی‌های برجسته آیین‌های سنتی ایران وجهان پیوند عمیق آن‌ها با طبیعت است. بسیاری از این رسوم برای طلب برکت، باروری زمین و هماهنگی با چرخه‌های طبیعی برگزار شده است. در این میان، آیین‌های باران‌خواهی نمونه‌ای درخشان از این سنت‌ها به شمار می‌رود که در مناطق مختلف کشور به صورت‌های متنوع برگزار می‌شود (باجلان فرخی، ۱۳۹۲: ۳۷۳-۴۰۴).

آب به عنوان یکی از اساسی‌ترین عناصر بقا و معیشت در جوامع کشاورزی اهمیت ویژه‌ای داشته و دارد. کم‌بارشی و خشک‌سالی، تهدیدی جدی برای امنیت غذایی و بقای اجتماعی به شمار می‌آید؛ از این رو، مردمان این جوامع با بهره‌گیری از آیین‌های نمادین و آیینی، تلاش می‌کردند تا حمایت نیروهای طبیعی و الهی را جلب کنند. این آیین‌ها نه تنها وسیله‌ای برای ارتباط با طبیعت و نیروهای آسمانی بودند، بلکه به عنوان ابزاری برای تقویت همبستگی اجتماعی و ایجاد امید در دل مردم نیز عمل می‌کردند (الیاده، ۱۳۷۲: ۱۸۹-۱۹۰).

باور به پیوند زنان با نیروی آسمانی پربرکت و اسرارآمیز، در اندیشه مردمان جوامع کهن چنان ریشه داشته که هنوز در برخی گروه‌های کوچ‌نشین یا روستاهای دور از زندگی مدرن، کشاورزی به عنوان کار ویژه زنان شناخته می‌شود. این باور از توانایی زنان در کنترل نیروهای باروری سرچشمه می‌گیرد، زیرا آنان بهتر با فرآیند رویش گیاهان و حاصلخیزی زمین آشنا هستند (طاهری، ۱۳۹۳: ۱۳).

چنان‌که گاه از زن به عنوان «ملکه غله و خرمن» یاد می‌کنند، در برخی مناطق، آخرین ساقه محصول را به صورت عروسکی درمی‌آورند و آن را «مادربزرگ غله» یا «مادر غله» می‌نامند. این عروسک‌ها را گل‌آرایی و روبان‌آرایی می‌کنند و با رقص و آواز در دهکده می‌گردانند. سپس آن را در رودخانه می‌اندازند تا سال آینده باران ببارد و محصول برکت یابد یا آن را می‌سوزانند و خاکسترش را در مزارع می‌پاشند. این آیین‌ها نشان‌دهنده اعتقاد به باور زمین و تلاش برای جلب برکت و باروری آن است (فریزر، ۱۴۰۲: ۴۶۹-۴۷۰). مردمان فرخ‌شهر چهارمحال و بختیاری نیز با استفاده از دانه‌های غله (مانند نخود) عروسکی می‌سازند و آن را در ایام نوروز بر روی سبزه‌ها قرار می‌دهند تا به صورت نمادین باروری زمین و رونق زندگی را بازنمایی کنند. این شباهت‌ها نشان می‌دهد که بسیاری از آیین‌های کشاورزی و باروری در فرهنگ‌های مختلف جهان، با وجود تفاوت‌های ظاهری، از ریشه‌های مشترک

برخوردارند و بازتاب‌دهنده نیازهای بنیادین انسان در مواجهه با طبیعت و چرخه‌های حیات هستند (جعفری دهکردی و رضایی، ۱۴۰۴: ۵۹-۶۰).

در مراسم باران‌خواهی با عروسک چمچلوسی (Chamchehlosi) زنان نقش عمده‌ای بر عهده دارند؛ عروسک‌ها را می‌سازند و طی آیینی خاص به‌عنوان نوعی نذر یا هبه به طبیعت که همان چاه است، تقدیم می‌کنند. بررسی این مراسم نه تنها موجب حفظ میراث فرهنگی منطقه بهبهان می‌شود، بلکه ابعادی از تاریخ اجتماعی، باورهای مردمی و رابطه انسان با طبیعت را روشن می‌سازد.

هدف این پژوهش، بررسی معنای اجتماعی، فرهنگی و مذهبی عروسک چمچلوسی و نقش آن در ارتباط میان انسان، طبیعت و منابع آبی است. این تحقیق با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و مطالعات اسنادی و میدانی به کشف ابعاد مختلف این سنت پرداخته و به این سؤال پاسخ می‌دهد که چه ارتباط معنوی‌ای میان چاه‌های آبی و عروسک چمچلوسی در فرآیند تمنای باران وجود دارد و این باورها چگونه در زندگی روزمره مردم بهبهان تأثیرگذار بوده است؟ نگارنده در این پژوهش، تلاش می‌کند تا علاوه بر بررسی ابعاد فرهنگی و اجتماعی، به تحلیل و فهم ارتباط معنوی و آیینی میان انسان، طبیعت و مقدسات بپردازد و تأثیرگذاری این باورها را در زندگی مردم بهبهان واکاوی کند.

۱-۱- پیشینه پژوهش

بر اساس بررسی‌ها، تاکنون پژوهش مستقلی درباره مراسم باران‌خواهی بهبهان انجام نشده است، اما برخی پژوهش‌ها به‌طور غیرمستقیم به این آیین مرتبط بوده‌اند که به شرح زیر هستند:

وون بوهن (Max von Boehn) (۱۹۲۹) در کتاب عروسک‌ها و پیکره‌ها، از نقش آیین‌های مادرسالارانه در ارتباط با عروسک‌ها و پیکره‌ها سخن می‌گوید و به این باور اشاره دارد که این اشیاء نه تنها جنبه‌های تزئینی یا جادویی داشته‌اند، بلکه بازتابی از قدرت زنان در نظام‌های اجتماعی کهن نیز بوده‌اند. عظیم‌پور (۱۳۸۵) در کتاب بوکه بارانه و هوله بارانی: عروسک‌های باران‌خواهی کردستان به بررسی ریشه تعبیر بوکه بارانه در فرهنگ اقوام کردی پرداخته و آن را معادل عروسک تمنای باران دانسته است. وی نمایش‌های عروسکی هوله بارانی و بوکه بارانه را به‌عنوان نمونه‌هایی از باورهای مرتبط با ایزد باران (تشترو) و ایزد بانوی آب (آناهیتا) در ایران باستان تحلیل کرده است. باجلان فرخی (۱۳۹۲) در بخشی از کتاب در قلمرو انسان‌شناسی، اسطوره و آیین به مراسم تمنای باران در فرهنگ ایران پرداخته است که به مدد عروسک، انسان، حیوان و اشیاء به‌صورت فردی و یا گروهی صورت می‌گرفته است. فریزر (Frazer) (۱۴۰۲) در کتاب شاخه زرین اشاره می‌کند که در برخی آیین‌ها، پس از پایان برداشت یا در زمان خشکسالی عروسک غله یا پیکره‌ای نمادین از «مادر غله» می‌ساختند سپس آن را به آب (رودخانه یا جویبار) می‌سپردند. این

عمل، نمادی از پیوند زمین و آب و تلاشی جادویی برای برانگیختن باران و برکت بوده است. به آب سپردن عروسک در واقع هدیه یا قربانی نمادین به نیروهای طبیعت تلقی می‌شد تا نزول باران و باروری زمین تضمین گردد.

بهروزی‌نیا (۱۳۹۴) در مقاله «بررسی ردپای جان‌بخشی آناهیتا بر عروسک‌های آیین باران‌خواهی»، آیین عروسک‌گردانی در کردستان را مورد مطالعه قرار داده است. او عروسک بوکه باران را با ایزدبانوی آب‌های ایران باستان، آناهیتا، مرتبط می‌داند. در این نمایش آیینی که اغلب توسط دختران خردسال اجرا می‌شود، عروسک در پایان مراسم به چشمه یا رودخانه سپرده می‌شود تا خواسته‌های مرتبط با باران و فراوانی برآورده شود. ذوالفقاری (۱۳۹۵) در مقاله «بررسی و تحلیل نمایش‌های باران‌خواهی و باران‌خوانی در ادبیات عامه ایران (با تکیه بر نمایش‌های کوسه‌گردی و عروس باران)» مراسم تمنای باران را نه تنها نمایشی صرف، بلکه برگرفته از باورها و عقاید مردم به منظور پیوند با الهه آناهیتا دانسته است. نشاطی‌زاده (۱۳۹۷) در مقاله «عروسک‌ها در آیین‌های باران‌خواهی آذربایجان غربی» به تنوع و گستره نام‌گذاری این عروسک‌ها در نقاط مختلف منطقه اشاره کرده است؛ به عنوان نمونه، در آذربایجان از آن‌ها با نام‌های «چمچه‌گلین»، «چمچه خاتین» و «چمچه خاتون» یاد می‌شود؛ در صوفیان «اصلانا چمچه‌گلین»، در اهر «دودو» یا در مناطق کردنشین «بوکه بارانه» یا «بوکه باران» و در بخش‌هایی دیگر از آذربایجان «خیدیر- خیدیر» نام گرفته‌اند. اگرچه نام‌ها و تلفظ‌ها متناسب با گویش و فرهنگ محلی تغییر می‌کنند، اما در بنیان ساختاری و کارکردی یکسان هستند و همگی در اجرای آیین‌های باران‌خواهی نقشی مشابه ایفا می‌کنند. جعفری دهکردی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله «گونه‌شناسی عروسک‌های روان‌آسا در فرهنگ ایرانی» به عروسک «چمچه‌گلین» منطقه آبشینه همدان و عروسک «اتلو» در خراسان جنوبی اشاره می‌کنند که از آنها برای مراسم تمنای باران استفاده می‌شود. اندیشمند (۱۳۹۶) در پایان‌نامه «مطالعه تطبیقی نشانه‌شناسی عروسک باران در ایران و ژاپن» به تنوع اسامی این عروسک‌های آیینی پرداخته و از منظر نشانه‌شناسی زبان، تحلیل دقیقی از عروسک‌های باران‌خواهی ارائه کرده است. این پژوهش نشان می‌دهد که در گذشته این عروسک‌ها به نمادهای الهه‌های مقدس مرتبط بوده‌اند، اما با تغییر بافت فرهنگی، خوانش آن‌ها در ایران و ژاپن تفاوت‌هایی پیدا کرده است. زمانی (۱۳۹۶) در پایان‌نامه «مطالعه تطبیقی عروسک‌های آیینی ایران با توجه به کارکرد و فرم (آیین‌های باران‌خواهی، آفتاب‌خواهی و نوروز)» به بررسی عروسک‌های آیینی ایران پرداخته است. او بر نقش این عروسک‌ها در تخلیه روانی، امید به آینده و کارکردهای درمانی آن‌ها تأکید ورزیده و با مقایسه آیین‌های مشابه در مناطق مختلف ایران، شباهت‌ها و تفاوت‌های این عروسک‌ها را از نظر فرم و کارکرد بررسی کرده است.

این پژوهش نه تنها به تحلیل عروسک از جنبه‌های اجتماعی و فرهنگی می‌پردازد، بلکه به ارتباط معنوی مردم با منابع آبی، به‌ویژه چاه، توجه دارد. همچنین، جنبه‌های عملی و

جمع‌آوری نذورات در این آیین که به‌طور ویژه در شرایط خشک‌سالی و نیازهای اجتماعی اهمیت پیدا می‌کند، به ابعاد تازه‌ای از این آیین‌ها توجه دارد که در پژوهش‌های پیشین کمتر مورد بررسی قرار گرفته است. به این ترتیب، پژوهش درباره عروسک چمچلوسی می‌تواند شکاف‌های موجود در مطالعات پیشین را پر کرده و جنبه‌های جدیدی از ارتباط انسان و طبیعت را نمایان سازد.

۱- روش پژوهش

این پژوهش می‌کوشد با تکیه بر رویکرد کیفی و بهره‌گیری از روش‌های توصیفی - تحلیلی، به بررسی تأثیرات فرهنگی و اجتماعی آیین‌های باران‌خواهی در ایجاد همبستگی اجتماعی و تقویت پیوند میان انسان و طبیعت بپردازد. از این منظر، این تحقیق در زمره پژوهش‌های بنیادی جای می‌گیرد. جامعه آماری پژوهش شامل تمامی عروسک‌های مرتبط با سنت تمنای باران در فرهنگ ایرانی است که در مناطق گوناگون کشور مورد استفاده قرار می‌گیرند. در این میان، عروسک «چمچلوسی» از فرهنگ مردم بهبهان به‌صورت هدفمند انتخاب شده است. نگارنده با بهره‌گیری از منابع اسنادی، مصاحبه‌های میدانی و مشاهده مستقیم، آیین‌های مرتبط با این سنت و محتوای ترانه‌های مردم بهبهان را تحلیل کرده است.

۲- نگاهی کوتاه به تاریخ و موقعیت شهر بهبهان

شهر بهبهان، یکی از شهرهای استان خوزستان در جنوب ایران، در گذشته با نام «ارجان» شناخته می‌شد. ارجان، در آغاز دوره اسلامی، یکی از پنج ایالت اصلی کشور بود و مرکز آن در نزدیکی محل کنونی بهبهان قرار داشت. امروزه فقط ویرانه‌هایی از آن شهر تاریخی برجای مانده است (مصطفوی، ۱۳۸۳: ۴۹۲). بهبهان در حدود ۳۴۹ کیلومتری جنوب شرقی اهواز جای دارد و از شهرهای کهن ایران به شمار می‌آید. پیش از ورود اعراب به ایران، این منطقه بخشی از ناحیه شیراز بود و به «کوره قباد» شهرت داشت. مرکز آن را اره‌کان یا اره‌جان می‌نامیدند که در فاصله ۱۲ کیلومتری موقعیت فعلی بهبهان قرار داشت. ساکنان ارجان پس از ویرانی آن، به محل کنونی کوچ کرده و شهری تازه بنا کردند. درباره ریشه نام «بهبهان» دیدگاه‌های متعددی وجود دارد. یکی از نظریه‌ها، آن را برگرفته از واژه «بهو» به معنای کاخ یا کوشک می‌داند. گفته می‌شود مردم پس از ترک ارجان و ورود به دشت، خانه‌های مشابه با قبل اما بهتر از آن ساختند و این محل را «بهبهو» نامیدند که به تدریج به «بهبهان» تغییر یافت. جالب است که در گویش محلی نیز هنوز این شهر را «بهبهو» می‌نامند (افشار سیستانی، ۱۳۷۳: ۸۵۶-۸۵۷؛ رزم‌آرا، ۱۳۳۰: ۶۳). روایت دیگری حاکی از آن است که گروهی از کوچ‌نشینان در فصول سرد سال به این منطقه می‌آمدند و چادرهایی برپا می‌کردند. پس از مدتی، برخی از آن‌ها تصمیم گرفتند خانه‌هایی دائمی بسازند. دیگر

کوچ‌نشینان که بازگشتند و آن خانه‌ها را دیدند، گفتند: «بهبهان»، یعنی مکانی بهتر از چادر؛ چراکه در زبان آن‌ها «بهان» به معنای چادر بود (مستوفی بافقی، ۱۳۹۶: ۳۳۲). همچنین گفته شده است که پس از نابودی ارجان، مردم به زندگی در چادرهای ایلاتی روی آوردند، اما با سختی‌های ناشی از باران و گرمای شدید، گروهی اقدام به ساخت خانه‌هایی گلی کردند. کسانی که هنوز در چادر بودند، وقتی درباره این خانه‌ها پرس‌وجو کردند، شنیدند که «این‌ها بهتر از بهان‌اند» و از آن پس منطقه به «بهبهان» معروف شد (حسینی فسایی، ۱۳۶۷، ج ۲: ۱۴۷۴).

زبان مردم این منطقه آمیزه‌ای از لری و فارسی بهبهانی است (رزم‌آرا، ۱۳۳۰: ۶۴). از نظر جغرافیایی، شهرستان بهبهان با کوه‌هایی با ارتفاع متوسط احاطه شده که بلندی آن‌ها از ۲۳۰۰ متر فراتر نمی‌رود. دشت کم‌ارتفاع بهبهان در میان این کوه‌ها گسترده شده است (جعفری، ۱۳۷۹: ۲۱۸). از مهم‌ترین ارتفاعات آن می‌توان به کوه‌های پس‌شانه، سردوک و سفید اشاره کرد و رودخانه‌های مارون و خیرآباد از مهم‌ترین منابع آبی آن هستند (اقتداری، ۱۳۶۶: ۲۷۶). اقلیم این ناحیه گرم و نیمه‌بیابانی است و دمای هوا در تابستان به حدود ۵۰ درجه سانتی‌گراد می‌رسد، درحالی‌که در زمستان دمای هوا ممکن است تا صفر درجه نیز کاهش یابد (رزم‌آرا، ۱۳۳۰: ۶۳-۶۴).

در پایان باید گفت که آب، همواره عامل اصلی آبادانی و تداوم زندگی در بهبهان بوده است. وجود رودخانه‌هایی مانند مارون و خیرآباد، زمینه‌ساز شکل‌گیری کشاورزی، سکونت‌گاه‌های پایدار و توسعه اقتصادی منطقه بوده‌اند. در مقابل، هرگاه این منابع آبی دچار کاهش یا خشک‌سالی شده‌اند، زندگی مردم نیز با دشواری‌های جدی روبه‌رو شده است. خشک‌سالی نه تنها محصولات کشاورزی را از بین برده، بلکه باعث مهاجرت، فقر و رکود اقتصادی نیز شده است. به همین دلیل، آب در این منطقه نه فقط نیازی طبیعی، بلکه پایه‌ای برای امنیت و ثبات اجتماعی و اقتصادی به شمار می‌رفته است.

۲-۱- شرح مراسم باران خواهی بهبهان

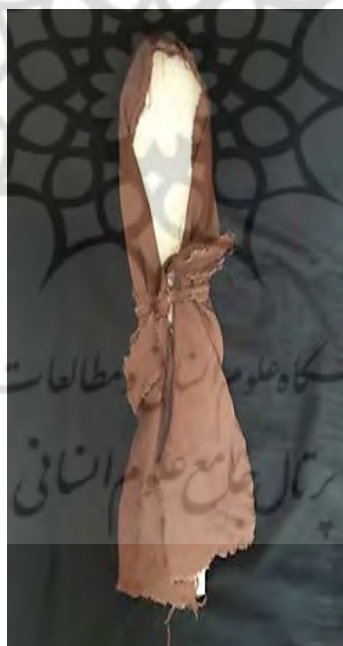
آیین‌های باران‌خواهی از کهن‌ترین باورهای جوامع بشری بوده و پیوندی عمیق با کشاورزی و نقش زنان در آن داشته است.

در دوران باستان، زن نخستین کاشف برزگری بوده است، درحالی‌که مرد، به دلیل اشتغال به شکار، تعقیب حیوانات یا چراندن گله‌ها، بیشتر اوقات از خانه دور بود. در مقابل، زن با بهره‌گیری از روحیه مشاهده‌گر خود و ذهنی هرچند محدود اما تیزبین، فرصت بررسی پدیده‌های طبیعی مانند تخم‌ریزی و جوانه‌زدن بذرها را داشت و توانست این فرایندها را به صورت مصنوعی بازسازی کند. از سوی دیگر، زن به دلیل ارتباط با عناصر باروری همچون کیهان، زمین و ماه، از جایگاه و منزلتی ویژه برخوردار بود و توانایی تأثیرگذاری بر باروری و گسترش آن را دارا می‌دانستند (الیاده، ۱۳۷۲: ۲۵۱).

در بسیاری از فرهنگ‌های باستانی، باران به‌عنوان نمادی از باروری و رشد در نظر گرفته می‌شد و زنان، به‌دلیل پیوندشان با زمین و زایش، در این آیین‌ها نقشی محوری ایفا می‌کردند. در آیین مهر، که خدای آن ایزد مهر یا آناهیتا به‌عنوان نگهبان آب‌های روان شناخته می‌شد، این باورها و مناسک تجلی بیشتری داشت (پورداوود، ۱۳۵۶: ۳۳۹).

بازتاب این آیین در مناطق مختلف ایران و جهان دیده می‌شود؛ از جمله آیین‌هایی مانند چولی قیزی (Choli ghizi) در مازندران (میرنیا ۱۳۶۹: ۲۳۱-۲۳۲)، باران‌بس در بجنورد (محمدیان مغایر، ۱۳۸۳: ۸۱؛ عظیم‌پور، ۱۳۸۹: ۲۱۱)، عروسک کله‌سُز (Kaleh soz) در سیستان، کتره‌گیشه (Katareh gisheh) در گیلان (عظیم‌پور، ۱۳۸۹: ۵۲۰) و چالگینه (Chaalginah) در اردبیل (عبدلی، ۱۳۶۹: ۲۲۶). همچنین مترسک‌ها و عروسک‌های مشابه در دیگر نقاط ایران برای طلب باران گزارش شده‌اند (ذوالفقاری، ۱۴۰۴: ۱۰۲).

عروسک چمچلوسی (چمچلوسک) است که با هدف طلب باران و جلب برکت اجرا می‌شد. چمچلوسی عروسکی است که زنان به‌بهانی آن را با پیچیدن تکه‌های گونی یا لباس‌ها و پارچه‌های کهنه و یا برگ درختانی چون نخل و انگور دور چوب رخت‌شوی - که در گذشته برای شست‌وشوی لباس‌ها و پاکیزه کردن آن‌ها استفاده می‌شد، بر کمر این عروسک نیز کمربندی محکم بسته می‌شد- می‌ساختند (تصویر شماره ۱).

تصویر شماره ۱: عروسک چمچلوسی، منطقه بهبهان، منبع: (مجموعه عروسک آیینی ایران)

آیین طلب باران پیوندی عمیق با رقص‌های آیینی ایلامیان و مناسک نمایشی برای درخواست باران دارد. این مراسم، که با نواختن سازها، رقص و پایکوبی همراه بود، برای

شفا بخشیدن به زمین و آوردن برکت انجام می‌شد. در بسیاری از مناطق، کودکان و به‌ویژه دختران، که نماد معصومیت بودند، در اجرای این آیین نقش اصلی را بر عهده داشتند (داودی حموله، ۱۳۹۹: ۲۲۵-۲۲۶). این عروسک توسط دو دختر جوان، با چادری محکم بر سر و الکی در دست، در کوچه‌ها و خیابان‌ها گردانده می‌شد. این دختران درحالی‌که نقش گدا را ایفا می‌کردند، ترانه‌هایی با مضمون درخواست یاری و باران می‌خواندند؛ به این عمل در میان مردم «خیر بارو کردن» گفته می‌شد. آواهایی که در این مراسم سروده می‌شد، صدایی شبیه به نُچ نُچ داشت که تقلیدی از صدای قطرات باران هنگام برخورد با زمین یا آب بود. مضمون این اشعار، درخواست باران و یاری از ساکنان خانه‌ها بود. ازجمله این اشعار می‌توان به این نمونه اشاره کرد:

«نُچ نُچ نُچ، خیر بارو مُو هِدی / یه دو سه تا نو مُو هِدی / خیر بارو مُو هِدی / خرما و گردو مُو هِدی / تا دهیم یه دو فقیر / کم گسینی بکو سیر / بَلِکی او دعا بکو / ری وَشی خدا بکو / بارو رَحمتی بی نَم بی متی بی^۱».

دخترکان بخشی از آن مواد خوراکی که جمع‌آوری کرده بودند، بین نیازمندان تقسیم می‌کردند و بخش دیگر را نگه می‌داشتند و داخل پارچه‌ای می‌پیچیدند و همراه با عروسک داخل چاه می‌انداختند و ترانه‌هایی را برای آمدن باران زمزمه می‌کردند. این سروده‌ها عبارت بودند از:

«چمچلوسی به بَنده / تَشَنشه که نی خنده / اُوش بدین بَخنده / نونش بدین بَخنده / عروسکی وایه مَنده / الله بزه بارو. بَهر گُثم کارو / اسفندیار اسفندیار تو را به شاه کربلا بارو بیار^۲» درنهایت همان‌طور که عروسک به آب چاه می‌رسد سازندگان هم به مرادشان یعنی بارش باران می‌رسیدند (تجلی، ۱۴۰۳، دی: ۱۵).

مطالعات میدانی حاکی از این است که مردم به ترانه‌های دیگری در بطن فرهنگ شیعی اشاره می‌کنند که عبارت‌اند از:

«ای قنبر وفادار بارو بزه نه وادار^۳ و یا گاهی نیز
یا جَد سی علی شاه^۴ بارو بزن به خیشا^۵ (تجلی، ۱۴۰۴، خرداد: ۱۳).

۱-۳- نمادگرایی اجزای عروسک چمچلوسی

عروسک‌ها در سرزمین‌های کهن، بخش جدایی‌ناپذیر از زندگی روزمره و فرهنگی مردم هستند و علاوه بر نقشی که در بازی و سرگرمی کودکان دارند، از جنبه‌های اساطیری و آیینی نیز جایگاه ویژه‌ای پیدا می‌کنند و ابزارهایی برای تقویت پیوندهای روانی و آیینی شناخته می‌شوند. «هنگامی که انسان عروسکی می‌سازد و به آن جان می‌بخشد، درواقع نوعی تقلید از آفرینش و خلقت را به نمایش می‌گذارد. این فرایند نشان‌دهنده تأثیر روحی و نمایشی است که عروسک به‌عنوان یک عنصر آیینی در فرهنگ‌های مختلف دارد» (صالح‌پور، ۱۳۸۹: ۱۳). علاوه براین، عروسک‌ها در برخی فرهنگ‌ها به‌ویژه در آیین‌ها و

رسوم مذهبی و فرهنگی، به عنوان ابزارهایی برای جلب برکت و انرژی مثبت از طبیعت و خداوند مورد استفاده قرار می گیرند. در این رسوم، زنان و دختران به همراه عروسک‌ها برای تقویت باورهای مربوط به زنانگی، زایش و زندگی حضور پیدا می کنند. عروسک چمچلوسی معمولاً از چوب رختشوی به عنوان پایه‌ای محکم و مقاوم ساخته می شود و مواد دیگر مانند پارچه‌های مندرس یا گونی به آن‌ها اضافه می شود تا نمایانگر فقر و نیاز مردم باشد. مردم بر این باورند که تقدیم این عروسک‌ها به چاه‌ها، نمادی از درک نیاز و احترام به طبیعت است و در ازای آن، چاه‌ها یا منابع آبی می توانند به باران و برکت پاسخ دهند. این عمل به نوعی نماد تسلیم و اعتماد به طبیعت و خدایان است که در برخی از فرهنگ‌ها برای نذر، هبه یا درخواست کمک انجام می شود و عملی نمادین به منظور رفع مشکلات اجتماعی و اقتصادی مردم بوده است.

عروسک در نقش واسطه‌ای مقدس میان انسان و طبیعت ظاهر می شود. محکم بستن کمر آن، نشانه مسئولیتی بود که این نماد، برای تحقق درخواست باران بر عهده داشت. کمر محکم بسته به نوعی بیانگر نظم و انسجام در آیین بود. در این مراسم، عروسک نمادی از امید و نذر بود و بستن محکم کمر آن نشان‌دهنده آماده بودن برای انجام مأموریت آیینی بوده و اراده و پایداری جامعه در مواجهه با سختی‌ها را با خود به همراه دارد. این کار به نوعی بر تحمل و استقامت مردم در دوران خشک‌سالی و نیاز تأکید می کرد؛ چراکه «کمر بند نشان پیروزی بوده و نمادی از داشتن قدرت دوچندان است» (کوپر، ۱۳۸۰: ۲۹۶). همان‌طور که در تصویر مشاهده می شود، عروسک چمچلوسی هیچ نقش و نگاری برای نشان دادن اجزای صورت ندارد و این ویژگی نمادین، نشان‌دهنده تأکید سنت‌های آیینی بر نیت و معنای درونی به جای ظاهر است. چهره نداشتن عروسک بر اهمیت خلوص نیت و درخواست واقعی باران از طبیعت دلالت دارد و از جنبه‌های ظاهری فاصله می گیرد. در بسیاری از فرهنگ‌ها، چهره به عنوان نماد هویت فردی شناخته می شود و حذف آن از عروسک، ارتباطی مستقیم با جنبه‌های مقدس و ماورایی ایجاد کرده و آن را به یک ابزار معنوی برای جلب رحمت و برکت تبدیل می کند. عروسک در این مراسم بیشتر به عنوان نمادی کلی از انسان و نیاز جمعی جامعه شناخته می شود، نه یک شخصیت خاص. نبود چهره بر روی آن، ویژگی عمومی و نمادینی به عروسک می بخشد که نماینده تمام افراد جامعه است و به روحیه جمعی و یکپارچگی مردم اشاره دارد. از سوی دیگر، این ویژگی می تواند نمادی از وابستگی انسان به عناصر طبیعی و بی‌هویتی در برابر نیروهای بزرگ‌تر طبیعت باشد. در این آیین، عروسک چمچلوسی به عنوان ابزاری آیینی، هویت فردی را کنار می گذارد و بر پیوند با طبیعت و نیاز به برکت تأکید می کند.

۱-۴- گرداندن عروسک چمچلوسی در بههان

از منظر اجتماعی، این مراسم نمادی از همبستگی و اتحاد جامعه در مواجهه با خشک‌سالی

است. آیین چمچلوسی شامل خواندن صداهای «نُچ نُچ» (نمادی از قطرات باران) و اهدای هدایا به چاه است تا طبیعت به بارش باران دعوت شود. در این مراسم، عروسک چمچلوسی نقش واسطه‌ای دارد و از طریق آن کمک‌ها و نذورات ثروتمندان به نیازمندان منتقل می‌شود، که نوعی بازتوزیع منابع برای کاهش اثرات خشک‌سالی را ممکن می‌سازد. این آیین، فراتر از یک مراسم باران‌خواهی و بستری برای نمایش تعامل انسان با طبیعت و نیروی الهی است و همچنان در زندگی مردم بهبهان معنا و اهمیت خود را حفظ کرده است. چرخاندن عروسک چمچلوسی در مراسم تمنای باران توسط دو دختر که چادر بر سر دارند، بخشی از آیین‌های نمادین و ریشه‌دار در سنت‌های فرهنگی مردم بهبهان است و از جنبه‌های فرهنگی، اجتماعی و معنوی قابل تحلیل است. عدد دو در بسیاری از فرهنگ‌ها نماد توازن، آرامش و دوگانگی (ثنویت) به شمار می‌آید (نورآقایی، ۱۳۸۷: ۳۴). جفت بودن دختران در این مراسم نیز نمادی از اتحاد، همکاری و درخواست جمعی برای نزول برکت و باران است.

در جوامع ایرانی-اسلامی، چادر نماد حیا، احترام و بخشی از هویت زنان است. در این آیین، دخترانی که چادر بر سر دارند با چرخاندن عروسک چمچلوسی در خیابان‌ها و محله‌ها، هم‌زمان احترام به سنت‌ها و امید به تغییر وضعیت طبیعت و جامعه را به نمایش می‌گذارند. حضور دختران به‌عنوان نماد معصومیت و پاکی نیز بر بار معنوی آیین می‌افزاید. درنهایت، چرخاندن عروسک در این مراسم، علاوه بر ابعاد معنوی و دینی، نشان‌دهنده اهمیت همبستگی اجتماعی و تعامل انسانی با طبیعت است.

در این آیین علاوه بر عروسک، ابزار دیگری به نام الک نیز در دست دختران قرار می‌گیرد. الک وسیله‌ای است که آرد را از سبوس جدا می‌کند و نمادی از فرآیند تصمیم‌گیری و انتخاب در زندگی است. الک دو وجه دارد: الف: بیزنده (الک)، کسی که در حالت تصمیم‌گیری و انتخاب است، ب: بیخته (دانه): کسی یا چیزی که نتیجه انتخاب دیگران را پذیرفته است. انتخاب، همواره با نوعی دل‌نگرانی همراه است. از یک‌سو، نگرانی از این‌که چیزهای ارزشمندی را کنار گذاشته‌ایم تا به بهترین‌ها برسیم؛ از سوی دیگر، ترس از کنار گذاشته شدن و نادیده گرفته شدن خود به‌عنوان بخشی از دانه‌های دور ریخته‌شده. الک به‌دلیل تاروپود محکم و فشرده‌اش نمادی از سرسختی در تصمیم‌گیری است؛ اما این سرسختی برای رسیدن به هدفی بزرگ‌تر ضروری به نظر می‌رسد. در ضمن الک نماد سخاوت پنهان خدایان است که بی‌شمار نعمت خود را با احتساب عبادات قربانی‌ها و شایستگی‌ها، از اوج آسمان‌ها پراکنده می‌کنند (شوالیه و گربران، ج ۲، ۱۳۷۹: ۲۳۱-۲۳۲). در آیین چمچلوسی بهبهان، شخصیت‌های مقدس و نمادین مانند شاه کربلا (امام حسین ع)، اسفندیار، قنبر و جدّ سید علی‌شاه نقش واسطه‌های آیینی را ایفا می‌کنند. قسم خوردن به این شخصیت‌ها و توسل به ایشان برای نزول باران، نمونه‌ای از جانشینی آیینی است؛ یعنی این شخصیت‌ها جایگزین نیروهای طبیعی یا امکان تحقق مستقیم باران می‌شوند و

فاصله میان خواسته انسانی و تحقق واقعی آن را به شکل نمادین پر می‌کنند. همان‌طور که لوی استروس در تحلیل ساختار داستان‌ها نشان می‌دهد عناصر آیینی و نمادین در فولکلور و مناسک، عملکردی فراتر از بازتاب صرف نیازها دارند و نقش جانشینی آیینی را ایفا می‌کنند؛ آیین‌ها به‌عنوان واسطه‌ای نمادین، ارتباط میان خواسته انسانی و مرجع مقدس را برقرار می‌کنند و فاصله میان نیاز واقعی و امکان تحقق آن را به شکل نمادین حل می‌کنند (Lévi-Strauss, 1963: 38).

بر این اساس، روایت‌ها و آیین‌ها بر محور کنش قهرمانان می‌چرخند و چهره‌های دیگر اهمیت ثانویه دارند و برای کمک به قهرمان در به سامان رساندن تکلیفی که به عهده گرفته، به کار می‌روند. در رویارویی با چالش‌ها، قصه برخلاف اسطوره تنها نیست و یارانی دارد که غالباً از استعدادها و توانایی‌های فوق‌طبیعی بهره‌مندند (دلاشو، ۱۳۶۴: ۲۲، ۹۸). همچنین بسیاری از محققان شیوه تجزیه و تحلیل ساختاری پراپ را بر پایه هم‌نشینی دانسته‌اند (از جمله داندس، استراوس و گرماس). پراپ تحلیل هم‌نشینی را از روایات مطرح می‌کند؛ یعنی یک روایت با در پی هم آمدن واحدهای روایی، به تدریج در طی زمان تحول و تکامل می‌یابد (آسابرگر، ۱۳۸۰: ۴۲). خویشکاری‌ها در نظر پراپ، عملکرد شخصیت‌ها در جریان روایت هستند و برای هر کارکرد دو ویژگی مهم دارند: ۱- کارکرد نباید وابسته به شخصیت انجام‌دهنده باشد و ۲- معنای کارکرد باید در سیر داستان مدنظر قرار گیرد؛ به عبارتی خویشکاری یعنی عمل شخصیتی که از نقطه‌نظر اهمیتی که در جریان قصه دارد، تعریف می‌شود (پراپ، ۱۳۶۸: ۵۶).

با توجه به این چارچوب، حضور شاه کربلا، اسفندیار، قنبر و سید علی‌شاه در آیین چمچلوسی را می‌توان خویشکاری‌های نمادین و عملکردهای کلیدی آیین دانست که تحقق هدف آیین، (نزول باران) را ممکن می‌سازند و عناصر اسطوره‌ای، دینی و محلی را در هم می‌آمیزند.

۱-۵- هبه عروسک به چاه

در بسیاری از فرهنگ‌ها، چاه به‌عنوان منبع برکت و موجب جوشش آب در نظر گرفته می‌شود. این چاه‌ها به‌طور سمبلیک به مردم برکت می‌دهند و زندگی را از درون خود جوش می‌دهند.

چاه در تمام سنت‌ها و اسطوره‌ها جایگاهی مقدس و ویژه دارد؛ زیرا نمادی از هم‌نشینی سه نظم کیهانی است: آسمان، زمین، و زیرزمین. همچنین، چاه تجلی‌گر سه عنصر بنیادی طبیعت یعنی آب، خاک، و باد محسوب می‌شود. (شوالیه و گربران، ج ۲، ۱۳۷۹: ۴۸۴). چاه در ذات خود ماهیتی مؤنث دارد و به‌عنوان زهدان مادر کبیر تعبیر می‌شود. این نماد عمیقاً با جهان زیرین در ارتباط است و اغلب حاوی آب‌های جادویی و نیروهای شفابخش است که توانایی برآورده کردن آرزوها را دارند؛ درعین حال، چاه بسته، نماد بکارت و پاکی

دست‌نخورده است و این ویژگی، بر راز و رمز آن افزوده است (کوپر، ۱۳۸۰: ۱۰۹). در باور جوامع ابتدایی، هر آغاز نو به معنای خلق جهانی تازه تلقی می‌شود. خورشید که هر شب در تاریکی فرو می‌رود و دوباره از عمق آب‌های ازلی و ناپیدا سر برمی‌آورد، هم‌زمان نمادی از چرخه زندگی و بازآفرینی است. این چرخه، خورشید را به جنینی در زهدان یا فردی که در مراحل آغازین تشریف آیینی قرار دارد، شبیه می‌سازد (الیاده، ۱۳۹۴: ۱۳۱). چاه در این آیین، همانند آب‌های آغازین و تاریک، نماد هستی بالقوه و مکانی برای بازآفرینی زندگی است. انداختن عروسک در چاه به‌عنوان هبه، تجلی آیینی نوآفرین است که در آن روشنائی (عروسک)، در تاریکی چاه فرو می‌رود تا به چرخه برکت، بارش و حیات جان ببخشد. این آیین نمادی از امید، ارتباط میان انسان و طبیعت و تلاش برای بازسازی تعادل در زندگی اجتماعی و طبیعی جامعه بهبهان است. در باور مردمان سستی، چاه‌ها و منابع آبی فقط ابزارهایی برای تأمین آب یا منابع کشاورزی در نظر نمی‌آیند، بلکه موجوداتی زنده و با شعور هستند که می‌توانند احساسات و درخواست‌های انسان‌ها را درک کنند. به همین دلیل، هدیه دادن به چاه‌ها و پیشکش کردن عروسک چمپلوسی به آن‌ها نه تنها نشانه‌ای از احترام، بلکه نمادی از درک متقابل و ارتباط عاطفی با طبیعت و زمین است. «بر اساس اساطیر کهن ایرانی، عروسک‌هایی که در آیین‌های باروری قربانی می‌شوند، احتمالاً با ایزد آناهیتا ارتباط دارند. در بخشی از متن اوستا، ستایش اردویشور آناهیتا (Aredvisur Anahita) آمده است که احتمالاً بازمانده‌ای از ادبیات دینی پیشازرتشتی است. آناهیتا به‌عنوان ایزدبانوی زن، مسئولیت‌هایی چون نگاهبانی از زنان، زایمان، باروری زمین و زن و نگهداری از آب‌های روان را برعهده داشت و ویژگی‌هایی چون زیبایی و نیکویی نیز به او نسبت داده می‌شد» (پورداوود، ۱۳۵۶: ۳۳۹).

۱-۶- قربانی

تعبیر «قربانی» در زبان و ادب فارسی معانی متعددی دارد که نیازمند شفاف‌سازی است. این واژه می‌تواند به عملی آیینی در حج، ذبح حیوانات برای مقاصد مذهبی، یا فردی که در اثر خشونت، حادثه یا جنگ جان خود را از دست داده، اشاره داشته باشد. همچنین، در معنای عاطفی و آرزویی، به‌عنوان نمادی از فداکاری یا هبه فرد یا مفهوم به کار می‌رود. آیین قربانی پیشکشی به نیروهای برتر بوده که هدف آن جلب حمایت یا نگاه نیک نیروهای الهی یا قدرت‌های اجتماعی است. این عمل در گذشته شباهت‌هایی با پیشکش‌هایی داشته که برای جلب نظر یک شاه یا حاکم انجام می‌شد (Hastings, 1998: 36). در تمدن‌های آغازین، قربانی‌ها اغلب از میان انسان‌ها انتخاب می‌شدند؛ اما با گذشت زمان، این روند به‌سوی استفاده از حیوانات به‌جای انسان تغییر کرد. برخی محققان، این تغییر را «تعدیل قربانی» نامیده و آن را مرحله‌ای مهم در فرایند عقلانی شدن نظام‌های دینی دانسته‌اند. وبر (۱۳۸۴: ۱۷-۱۸) معتقد است که این مسیر، هرچند با فراز و نشیب‌های فراوان همراه بوده،

جزء ضروری روند خردگرایی در تاریخ بشر محسوب می‌شود. این روایت در اسطوره‌های دیگر نیز دیده می‌شود؛ برای مثال، در اساطیر مردم گینه نو، نیمه‌خدای زنانه‌ای به نام هاینوول (Hainuwele) از طریق بدن بریده‌شده خود، زندگی و گیاهانی سودمند را برای مردمان پدید می‌آورد (الیاده، ۱۳۹۵: ج ۱، ۶۷-۶۸).

آیین قربانی کردن برای طبیعت و عناصر آن مانند کوه، دریا، رود و چشمه، نیز از دیرباز در میان انسان‌ها رایج بوده و پیشینه‌ای کهن و پیشاتاریخی دارد. با ورود به دوره تاریخی، این سنت همچنان ادامه یافت و در جوامع کشاورزی به شکل قربانی‌های حیوانی یا گیاهی درآمد. نمونه‌هایی از این رسم را می‌توان در قربانی سومه در هند، هوم در آیین زرتشتی ایران و نخل در غرب ایران مشاهده کرد (هینلز، ۱۴۰۰: ۱۸۱).

در بسیاری از فرهنگ‌ها، تصاویر انسانی و عروسک‌ها نماینده اجداد و مردگان بوده و نقش نمادین و آیینی دارند. این اشیاء معمولاً با پارچه، پر یا تزئینات دیگر مزین می‌شوند و سالیانه قربانی یا هدیه‌ای به آن‌ها اهدا می‌شود. عروسک‌ها به تدریج از کارکرد اولیه خود فاصله گرفته و به اشیاء نمادین و واسطه‌ای تبدیل می‌شوند که در آیین‌ها و مراسم مذهبی و اجتماعی ایفای نقش می‌کنند. نمونه‌هایی از فرهنگ‌های مختلف، از جمله جوامع آفریقایی، آماور و مغولستان، حاکی از آن است که عروسک‌ها و تصاویر انسانی نه تنها نمادی از مردگان هستند، بلکه در آیین‌های محافظتی، قربانی و برکت نیز کاربرد دارند (Boehn 1932: 36, 42).

آیین هبه عروسک به چاه در فرهنگ بهبهانی نیز بازتابی از همین رویکرد قربانی و پیشکش است. در این آیین، عروسک چمچلوسی به همراه نذورات مردم به چاه تقدیم می‌شود تا نیاز مردم به باران برآورده شود. مشابه آیین‌های قربانی در سایر فرهنگ‌ها، عروسک چمچلوسی نمادی از نیاز، فداکاری و تمنای برکت است و ارتباط عمیق میان انسان، طبیعت و نیروهای فراطبیعی را نشان می‌دهد. برخلاف قربانی‌های سنتی که بر گیاهان، اشیاء، حیوانات یا نمادهای زنده تأکید داشتند، آیین چمچلوسی در مسیر تحول فرهنگی خود به سنتی نمادین و غیرخشونت‌آمیز تبدیل شده است که با جلب مشارکت اجتماعی، همبستگی و یگانگی جامعه را تقویت می‌کند.

چاه در بسیاری از فرهنگ‌ها، به‌ویژه در جوامع کشاورزی و سنتی، همواره به‌عنوان منبع حیاتی آب با مادی‌نگی، باروری و حیات مرتبط دانسته شده است. قرار دادن عروسک در چاه، همانند آیین چمچلوسی در بهبهان، می‌تواند به‌عنوان نوعی هبه و نذر تعبیر شود که هدف آن جلب نزول باران و برکت آسمانی است. از منظر نمادین، چاه جایگاهی واسطه‌ای میان زمین و آسمان محسوب می‌شود و امکان دسترسی به آب به‌عنوان سرچشمه زندگی را فراهم می‌آورد. در این چارچوب، آیین‌های مرتبط با چاه، هم‌زمان بیانگر ارتباط انسان با طبیعت و نیروهای ماورایی و تجلی احترام و تقدیر از منابع حیاتی هستند. این نوع آیین‌ها به‌وضوح جانمندانگاری طبیعت را نشان می‌دهند و تأکید دارند که طبیعت نه تنها

مجموعه‌ای بی‌جان از منابع است، بلکه موجودی است که می‌تواند درخواست‌های انسان‌ها را درک کند و به آنها پاسخ دهد. در این باور، انسان‌ها با هبه دادن و نذر کردن، در تلاش هستند تا ارتباطی معنوی و عمیق با طبیعت برقرار کنند و در ازای آن، از خدایان و عناصر طبیعی درخواست برکت و آبیاری کنند.

۳- نتیجه‌گیری

مراسم باران‌خواهی بهبهان، با محوریت عروسک چمچلوسی، نمونه‌ای شاخص از هم‌آمیزی باورهای کهن، آیینی و دینی در جامعه محلی است که هم‌زمان جنبه‌های فرهنگی، اجتماعی و نمادین دارد. این آیین، که ریشه در سنت‌های باستانی و نقش محوری زنان در کشاورزی و باروری دارد، نشان می‌دهد چگونه انسان‌ها از طریق ابزارهای نمادین- مانند عروسک و هبه آن به چاه- ارتباطی معنا دار با طبیعت و نیروهای ماورایی برقرار می‌کنند.

عروسک چمچلوسی، با ساختار ساده و فاقد چهره، نمادی از نیاز جمعی و تقاضای برکت است و بستن کمر بند آن، بیانگر مسئولیت، انسجام و اراده جامعه در مواجهه با خشک‌سالی است. چرخاندن عروسک توسط دختران و استفاده از ابزارهایی مانند الک، همبستگی اجتماعی، مشارکت جمعی و تعامل انسان با طبیعت را تقویت می‌کند. حضور شخصیت‌های مقدس و آیینی مانند شاه کربلا، اسفندیار، قنبر و سید علی‌شاه، نمونه‌ای از «جانشینی آیینی» است؛ یعنی این شخصیت‌ها به‌عنوان واسطه‌هایی نمادین، فاصله میان خواسته انسانی و تحقق واقعی باران را پر می‌کنند و نقش خویشکاری نمادین را ایفا می‌کنند.

هبه عروسک به چاه، به‌عنوان عملی آیینی و نمادین، نه‌تنها تجلی احترام و ارتباط انسان با طبیعت است، بلکه بازتاب‌دهنده مفاهیم عمیقی مانند مادینگی، باروری و چرخه زندگی است. این آیین، برخلاف قربانی‌های خشونت‌آمیز سنتی، به شیوه‌ای صلح‌آمیز و نمادین، همبستگی اجتماعی و مشارکت جمعی را تقویت می‌کند و نشان‌دهنده پویایی فرهنگ محلی در مواجهه با مشکلات زیست‌محیطی و اجتماعی است.

درمجموع، آیین چمچلوسی نمونه‌ای برجسته از تعامل انسان، طبیعت و نیروهای ماورایی است که با بهره‌گیری از عناصر نمادین، اساطیری و آیینی، خواسته جمعی جامعه برای نزول باران و برکت را به شکل ملموس و فرهنگی تحقق می‌بخشد.

پی‌نوشت‌ها

۱- برگردان فارسی: خیر باران به ما بدهید/ یکی دوتا نان به ما بدهید/ خیر باران به ما بدهید/ خرما و گردو به ما بدهید/ تا به یکی دو فقیر بدهیم/ تا شکم گرسنه‌اش سیر بشود/ شاید او دعا بکند/ به خداوند خواهش و تمنایی کند/ تا باران رحمت و نم بی‌متنی ببارد.

۲- برگردان فارسی: چمچلوسی گرفتار است/ تشنه است که نمی‌خندد/ به او آب بدهید

تا بخندد/ به او نان بدهید تا بخندد/ عروسک آرزومند است/ خدایا بهر گندم کاران باران
بباران/ اسفندیار اسفندیار تو را به شاه کربلا باران بیار.

۳- برگردان فارسی: ای قنبر، یار وفادار (حضرت علی) دعا کن تا باران بدون وقفه بیارد
و بند نیاید.

۴- علی شاه سیدی، که فردی مستجاب الدعوه شناخته می شده و در محل نبش ملایان شهر
بهبهان می زیسته است.

۵- یا جد سید علی شاه در زمین شخم زده باران بیارد.

۶- برای اطلاعات بیشتر (ر. ک. فریزر، ۱۴۰۱: ۵۹۵-۶۲۱).

کتابنامه

- آسابرگر، آرتور. (۱۳۸۰). *روایت در فرهنگ عامیانه*. ترجمه محمدرضا لیراوی. تهران: سروش.
- افشار سیستانی، ایرج. (۱۳۳۰). *خوزستان و تمدن دیرینه آن*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- اقتداری، احمد. (۱۳۶۶). *بهبهان شهرهای ایران*، به کوشش محمدیوسف کیانی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- الیاده، میرچا. (۱۳۷۲). *رساله در تاریخ ادیان*. ترجمه جلال ستاری. تهران: سروش.
- الیاده، میرچا. (۱۳۹۴). *آیین‌ها و نمادهای تشریف*. ترجمه مانی صالحی علامه. تهران: نیلوفر.
- الیاده، میرچا. (۱۳۹۵). *تاریخ اندیشه‌های دینی*. ترجمه بهزاد سالکی. ج ۱. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه.
- اندیشمند، فهیمه. (۱۳۹۶). *مطالعه تطبیقی نشانه‌شناسی عروسک باران در ایران و ژاپن*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. یزد: دانشگاه علم و هنر یزد.
- باجلان فرخی، محمدحسین. (۱۳۹۲). *در قلمرو انسان‌شناسی اسطوره و آیین*. تهران: نقد افکار.
- بهروزی‌نیا، زهره. (۱۳۹۴). «بررسی ردپای جان بخشی آناهیتا بر عروسک‌های آیین باران‌خواهی». *مجله تئاتر*. ش ۶۱. صص ۱۱ - ۲۶.
- پراپ، ولادیمیر. (۱۳۶۸). *ریخت‌شناسی قصه‌های پریان*. ترجمه فریدون بدره‌ای. تهران: توس.
- پورداوود، ابراهیم. (۱۳۵۶). *یشتها*. به کوشش بهرام فره‌وشی. تهران: دانشگاه تهران.
- جعفری دهکردی، ناهید؛ طاهری، صدرالدین؛ ایزدی دهکردی، مریم. (۱۴۰۰). «گونه‌شناسی عروسک‌های روان‌آسا در فرهنگ‌های ایرانی». *فرهنگ و ادبیات عامه*. ش ۹ (۴۱). صص ۱۳۸-۱۸۲.
- جعفری دهکردی، ناهید و رضایی، حمید. (۱۴۰۴). «از باروری تا نان‌آوری: نمادشناسی عروسک‌های آیینی نخودی در فرهنگ فرخ‌شهر». *مطالعات ایرانی*. ش ۲۴ (۴۷). صص ۴۹-۶۷.
- حسینی فسایی، حاج میرزا حسن. (۱۳۶۷). *فارس‌نامه ناصری*. ج ۲. تصحیح و تحشیه منصور رستگار فسایی. تهران: امیرکبیر.
- داودی حمله، سریا. (۱۳۹۹). *موسیقی قوم بختیاری (آوانماهای شادی و ناشادی)*. تهران: افراز.
- دلاشو، لوفر. (۱۳۶۴). *زبان رمزی قصه‌های پریوار*. ترجمه جلال ستاری. تهران: توس.
- ذوالفقاری، حسن. (۱۳۹۵). «بررسی و تحلیل نمایش‌های باران‌خواهی و باران‌خوانی در ادبیات عامه ایران (با تکیه بر نمایش‌های کوسه‌گردی و عروس باران)». *کهن‌نامه ادب پارسی*. ش ۷ (۴). صص ۸۱-۱۰۹.

- ذوالفقاری، حسن. (۱۴۰۴). *باورهای عامیانه مردم ایران*. تهران: چشمه.
- رزم‌آرا، علی. (۱۳۳۰). *فرهنگ جغرافیایی ایران (آبادی‌ها)*. ج ۶. تهران: دایره جغرافیایی ستاد ارتش.
- زردتشت بهرام‌پژدو. (۱۳۳۸). *زراتشت‌نامه به کوشش محمد دبیرسیاقی*، تهران: کتابخانه طهوری.
- زمانی، افسانه. (۱۳۹۶). *مطالعه تطبیقی عروسک‌های آیینی ایران با توجه به کارکرد و فرم (آیین‌های باران‌خواهی، آفتاب‌خواهی و نوروز)*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه پیام نور تهران شرق.
- شوالیه، ژان و گربران، آلن. (۱۳۷۹). *فرهنگ نمادها، اساطیر، رویاها، رسوم، ترجمه سودابه فضایی. ج ۲*. تهران: جیحون.
- صالح‌پور، اردشیر. (۱۳۸۹). *بازبازک عروسک نمایشی ایل بختیاری*. تهران: آرون.
- طاهری، صدرالدین. (۱۳۹۳). *ایزدبانوان در فرهنگ و اساطیر ایران و جهان*. تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
- عبدلی، علی. (۱۳۹۶). *تات‌ها و تالشان*. تهران: مؤلف با همکاری ققنوس.
- عظیم‌پور، پوپک. (۱۳۸۵). *بوکه بارانه و هوله بارانی: (عروسک‌های باران‌خواهی کردستان)*. تهران: نمایش.
- عظیم‌پور، پوپک. (۱۳۸۹). *فرهنگ عروسک‌ها و نمایش‌های عروسکی آیینی و سنتی ایران*. تهران: نمایش.
- فریزر، جیمز جرج. (۱۴۰۱). *شاخه زرین پژوهشی در جادو و دین*. تهران: آگه.
- کوپر، جین. (۱۳۸۰). *فرهنگ نمادهای سنتی مصور*. ترجمه ملیحه کرباسیان. تهران: فرشاد.
- محمدیان مغایر، زهره. (۱۳۸۳). «ترانه‌های عروسک باران». *کتاب ماه هنر*. ش ۶۷ و ۶۸. صص ۸۰-۸۳.
- مستوفی بافقی، محمد مفید. (۱۳۹۶). *مختصر مفید: جغرافیای ایران زمین در عصر صفوی*، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار با همکاری نشر سخن.
- مصطفوی، سید محمدتقی. (۱۳۸۳). *اقلیم پارس*. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- میرنیا، علی. (۱۳۶۹). *فرهنگ مردم: فولکلور ایران*. تهران: پارسا.
- نشاطی‌زاده، مهسا. (۱۳۹۷). «عروسک‌ها در آیین‌های باران‌خواهی آذربایجان غربی». *مطالعات ایران‌شناسی*. ش ۴ (۲). صص ۸۱-۹۱.
- نورآقایی، آرش. (۱۳۸۷). *عدد، نماد، اسطوره*. تهران: افکار.
- وبر، ماکس. (۱۳۸۴). *اقتصاد و جامعه*. ترجمه عباس منوچهری و همکاران. تهران: سمت.
- هینلز، جان. (۱۴۰۰). *شناخت اساطیر ایران*، ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی. تهران: چشمه.

References

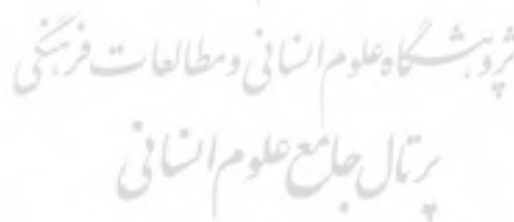
- Abdoli, A. (2017). *The Tats and Talyshis*. Tehran: Ghoghnoos. [In Persian]
- Afshar Sistani, I. (1951). *Khuzestan and its ancient civilization*. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Persian]
- Andishmand, F. (2017). *A comparative study of the semiotics of the rain doll in Iran and Japan* (Unpublished master's thesis). Yazd: University of Art and Science. [In Persian]
- Asa Berger, A. (2001). *Narrative in popular culture*. (M. R. Liravi, Trans.). Tehran: Soroush. [In Persian]
- Azimpour, P. (2006). *Bouke Baraneh and Houleh Barani: Rain-seeking dolls of Kurdistan*. Tehran: Namayesh. [In Persian]
- Azimpour, P. (2010). *The dictionary of ritual and traditional dolls and puppet theaters of Iran*. Tehran: Namayesh. [In Persian]
- Bajalan Farrokhi, M. H. (2013). *In the realm of the anthropology of myth and ritual*. Tehran: Naghd-e Afkar. [In Persian]
- Behrouzinia, Z. (2015). Investigating the traces of Anahita's personification in rain-seeking ritual dolls. *Theater Magazine*, (61), 11-26. [In Persian]
- Boehn, M. V. (1932). *Dolls and puppets* (J. Nicoll, Trans.). London: George G. Harrap & Company.
- Chevalier, J., & Gheerbrant, A. (2000). *Dictionary of symbols: Myths, dreams, and customs* (Vol. 2). (S. Fazayeli, Trans.). Tehran: Jeyhoon. [In Persian]
- Cooper, J. (2001). *An illustrated encyclopedia of traditional symbols*. (M. Karbasian, Trans.). Tehran: Farshad. [In Persian]
- Davoudi Hamuleh, S. (2020). *Music of the Bakhtiari people (Audiovisuals of joy and sorrow)*. Tehran: Afraz. [In Persian]
- Delachaux, L. (1985). *The symbolic language of fairy tales*. (J. Sattari, Trans.). Tehran: Toos. [In Persian]
- Eghtedari, A. (1987). Behbahan. In M. Y. Kiani (Ed.), *Cities of Iran*. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Persian]
- Eliade, M. (1993). *Patterns in comparative religion*. (J. Sattari, Trans.). Tehran: Soroush. [In Persian]
- Eliade, M. (2015). *Rites and symbols of initiation*. (M. Salehi Alameh, Trans.). Tehran:

- Niloofer. [In Persian]
- Eliade, M. (2016). *A history of religious ideas* (Vol. 1). (B. Saleki, Trans.). Tehran: Parseh Book Translation and Publishing Agency. [In Persian]
- Frazer, J. G. (2022). *The golden bough: A study in magic and religion*. Tehran: Agah. [In Persian]
- Hastings, J. (Ed.). (1908). *Encyclopedia of religion and ethics* (Vol. 1). New York, NY: Charles Scribner's Sons.
- Hinnells, J. (2021). *Persian mythology*. (J. Amouzegar & A. Taffazoli, Trans.). Tehran: Cheshmeh. [In Persian]
- Hosseini Fasaei, H. M. H. (1988). *Fars-Nameh-ye Naseri* (Vol. 2). (M. Rašteggar Fasaei, Ed.). Tehran: Amirkabir. [In Persian]
- Jafari Dehkordi, N., & Rezaei, H. (2025). From fertility to breadwinning: Symbology of Nokhodaki ritual dolls in Farrokhsahr culture. *Iranian Studies*, 24(47), 49-67. [In Persian]
- Jafari Dehkordi, N., Taheri, S., & Izadi Dehkordi, M. (2021). A typology of "Psychopomp" dolls in Iranian cultures. *Culture and Folk Literature*, 9(41), 138-182. [In Persian]
- Lévi-Strauss, C. (1963). *Structural anthropology* (C. Jacobson & B. G. Schoepf, Trans.). New York, NY: Basic Books.
- Mirnia, A. (1990). *People's culture: Iranian folklore*. Tehran: Parsa. [In Persian]
- Mohammadian Moghayyer, Z. (2004). Songs of the rain doll. *Art Month Book*, (67-68), 80-83. [In Persian]
- Moštāfavi, S. M. T. (2004). *The climate of Pars*. Tehran: Society for the National Heritage of Iran. [In Persian]
- Moštōfi Bafghi, M. M. (2017). *Brief and useful: The geography of Iran in the Safavid era*. Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Foundation in collaboration with Sokhan. [In Persian]
- Neshatizadeh, M. (2018). Dolls in rain-seeking rituals of West Azerbaijan. *Iranian Studies*, 4(2), 81-91. [In Persian]
- Nooraghaei, A. (2008). *Number, symbol, myth*. Tehran: Afkar. [In Persian]
- Pourdavoud, I. (1977). *Yashts*. (B. Farravashi, Ed.). Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Propp, V. (1989). *Morphology of the folktale*. (F. Badrehei, Trans.). Tehran: Toos. [In Persian]
- Razmara, A. (1951). *Geographical dictionary of Iran (Settlements)* (Vol. 6). Tehran: Geographical Department of the Army Staff. [In Persian]

- Salehpour, A. (2010). *Bazbazak: The puppet of the Bakhtiari tribe*. Tehran: Aron. [In Persian]
- Taheri, S. (2014). *Goddesses in the culture and mythology of Iran and the world*. Tehran: Roshangaran va Motaleat-e Zanan. [In Persian]
- Weber, M. (2005). *Economy and society*. (A. Manouchehri, M. Torabinejad, & M. Emadzadeh. Trans.). Tehran: SAMT. [In Persian]
- Zamani, A. (2017). *A comparative study of Iranian ritual dolls with regard to function and form (Rain-seeking, Sun-seeking, and Nowruz rituals)* (Unpublished master's thesis). Tehran: Payame Noor University, East Tehran Branch. [In Persian]
- Zartosht Bahram-e Pazhd. (1959). *Zartosht-Nameh*. (M. Dabirsiaghi, Ed.). Tehran: Tahoori Library. [In Persian]
- Zolfaghari, H. (2016). Investigation and analysis of rain-seeking and rain-chanting performances in Iranian folk literature (Focusing on Kuse-Gardi and Rain-Bride performances). *Journal of Ancient Persian Literature*, 7(4), 81-109. [In Persian]
- Zolfaghari, H. (2025). *Folk beliefs of the Iranian people*. Tehran: Cheshmeh. [In Persian]

Oral sources:

Tajalli, Hossein. 69 years old, Khuzestan: Behbahan.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی